

Geo-economic Position of Russia in “Commonwealth of Independent States” (CIS), with Emphasis on the Role of Oil & Gas

Maryam Verij Kazemi¹, Ezatullah Ezati^{2*}, Abdolreza Faraji Rad³

1- PhD Student in Political Geography, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

2- Associate Professor of Political Geography, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

3- Associate Professor of Political Geography, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Received: 28 November 2021

Accepted: 16 February 2022

Extended Abstract

Introduction

Rich energy resources and transit through Russia in Commonwealth of Independent States have attracted the attention of regional and supra-regional power and it created tensions. Thus, the attempt to integrate the geo-economic space and integrate it with geopolitical games is interesting for Russian strategists in order to change the situation in favor of their policies. Considering the volume of energy reserves of Commonwealth of Independent States, Russia's transit line will be extensive and the influence of Russian oil and gas companies on Commonwealth of Independent States is obvious through energy geo-economic strategy while ensuring mutual political economic security. There is a common interests between them, Of course, this issue is a geostrategic and geopolitical importance for Russia's issue because Russia will achieve its goals, which are the expansion of economic and political hegemony, through oil and gas energy tools It forms a subset of geo-economic thinking.

Methodology

The research method of this article is analytical-descriptive. The information was collected and translated using valid scientific- specialized articles from academic and research sites, also the concept of geo-economic thinking, the role of oil and gas energy and routes are explained. Transit in this region is assessed, according Russian's maintenance and monitoring the region in global level. Monitoring and intervention through geo-economic considerations are discussed too.

Results and Discussion

Competition over the control and supervision of oil and gas extraction centers and transition lines are an important factor for the hegemony of energy-owning countries. Meanwhile, rivalries and conflicts between Russia and foreign countries, especially those with oil and Gas energy reserves, over capacity building for investment and maximizing national-commercial interests have led to geopolitical conflicts by trans-regional countries and it caused the creation of new structures to improve infrastructure. It will affect trades and the movement of goods and services, as foreign countries in which do not have close access to ports and open waters, this will pave the way for new opportunities for Russia to remove such barriers.

Conclusion

Russia's approach to foreign countries is nothing more than a fundamental change in its economy ,and it efforts to resolve local-regional problems and conflicts. In this regard can

---

*. Corresponding Author (Email: Ezati.ezatullah78@gmail.com)

Copyright © 2022 Journal of Geography. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution- noncommercial 4.0 International License which permits copy and redistribute the material just in noncommercial usages provided the original work is properly cited.

involve the broad participation of these countries. Russia and foreign countries are close to each other in economic-trade matters, and membership in alliances such as the shanghai cooperation Organization which has largely allayed Russia's concerns about foreign influence, but the influence of the United States and its allies in the region couldn't be ignored. However, it creates a security vacuum that could challenge Russia's geo-economic goals.

Keywords: Geo-economi, Russia, Commonwealth of Independent States(CIS), Energy, Oil& Gas, Economi.

جایگاه ژئواکونومی روسیه در کشورهای خارج نزدیک، با تأکید بر نقش نفت و گاز*

مریم وریج کاظمی - دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

عزت الله عزتی^۲ - دانشیار جغرافیای سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

عبدالرضا فرجی راد - دانشیار جغرافیای سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۱/۲۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۹/۰۷

چکیده

در اواخر قرن بیست، اولویت یافتن مسائل اقتصادی به ویژه استراتژی انرژی باعث شکل گیری تفکر ژئواکونومی گردید، به طوری که مناطق جغرافیای خاص که از نظر منابع و ذخایر انرژی همچنین، دسترسی به بازارهای مصرف از نقش برجسته تری برخوردار بودند، ارزش استراتژیک پیدا کردند و توانستند در تحلیل های سیاسی _ اقتصادی قدرت های بزرگ جهان جایگاه ویژه ای پیدا کنند. منابع سرشار انرژی و ترانزیت از مسیر روسیه در کشورهای خارج نزدیک، توجه قدرت های منطقه ای و فرامنطقه ای را به سمت خود جلب و تنش های را به وجود آورده است، از این رو تلاش برای یکپارچگی فضای ژئواکونومی و تلفیق آن با بازی های ژئوپلیتیکی مورد توجه استراتژیست های روسیه است تا از طریق آن شرایط را به نفع سیاست های روسیه تغییر دهند. پژوهش حاضر با روش تحلیلی و توصیفی و استفاده منابع علمی و پژوهشی معتبر درصدد پاسخ به این پرسش است که جایگاه ژئواکونومی روسیه در استراتژی های سیاسی _ اقتصادی کشورهای خارج نزدیک چگونه ارزیابی می شود که بر اساس یافته های پژوهش به این نتیجه می رسیم با توجه به حجم ذخایر انرژی کشورهای خارج نزدیک، خطوط گسترده ترانزیتی روسیه و نفوذ شرکتهای نفت و گاز روسیه، کشورهای خارج نزدیک و روسیه از طریق استراتژی ژئواکونومی انرژی ضمن تضمین امنیت سیاسی-اقتصادی متقابل، منافع مشترکی را با یکدیگر دارند، که البته این موضوع برای روسیه دارای اهمیت ژئواستراتژی و ژئوپلیتیک است چراکه روسیه از طریق ابزار انرژی نفت و گاز که زیر مجموعه تفکرات ژئواکونومی را شکل می دهد به اهداف خود که همانا بسط و گسترش هژمون اقتصادی و سیاسی است، خواهد رسید.

واژگان کلیدی: ژئواکونومی، روسیه، کشورهای خارج نزدیک، انرژی، نفت و گاز، اقتصاد.

* مقاله برگرفته از رساله دکتری خانم وریج کاظمی به راهنمایی نویسنده دوم و مشاوره نویسنده سوم در دانشگاه آزاد اسلامی می باشد.

مقدمه

رکن اصلی ژئواکونومی، انرژی نفت و گاز است و در عصر حاضر زیربستر اقتصاد جهان بر پایه انرژی نفت و گاز استوار شده به طوری که نفوذ در بازارهای جهانی انرژی و کنترل ذخایر و مسیرهای ترانزیت آن، با توجه به واقعیت های جغرافیایی، رفتار سیاسی کشورها را شکل داده و آنان را به سمت اهداف استراتژیک شان سوق می دهند. بر این اساس، در این پژوهش با روش تحلیلی و توصیفی ضمن بررسی ژئواکونومی انرژی کشورهای خارج نزدیک و روابط متقابل این کشورها با روسیه در زمینه تفکرات ژئواکونومی به اهمیت این مسئله می پردازد که روسیه یکی از گسترده ترین شبکه های خطوط انرژی را در اختیار دارد و قرار گرفتن بین دو حوزه بسیار مهم انرژی (منطقه قطب شمال و حوضه ولگا-اورال) به این کشور امنیت ژئواستراتژیکی و ژئواکونومیکی خاصی داده و روسیه از امکانات برتری برای پوشش دادن به فضای رقابتی که مصرف کنندگان عمده آنرا طراحی کردند، برخوردار است که می تواند علاوه بر سود اقتصادی بیشتر به نوعی هژمون اقتصادی خود را در فضای پیرامونی بخصوص کشورهای دارنده ذخایر انرژی در خارج نزدیک افزایش دهد. از سوی دیگر، رقبای روسیه تمایل دارند شریک اصلی در مراودات تجاری-اقتصادی در حوزه انرژی نفت-گاز کشورهای خارج نزدیک باشند و تلاش دارند با تاسیس شرکت و اجرای توافق نامه های همکاری، این کشورها را با سیاست های خود همراه کنند اما به دلیل استفاده از قلمرو سرزمینی روسیه از جهت ترانزیت انرژی، کماکان سایه قدرتمند روسیه بر فضای همکاری آزاد تجاری دیده می شود و روسیه تلاش می کند کنترل و نظارت دقیق بر منابع انرژی و مسیرهای انتقال آن را زیر نظر بگیرد تا موقعیت ژئواستراتژیک و ژئوپلیتیک خود در منطقه را تثبیت نماید.

در این پژوهش منابع انرژی، ژئوپلیتیک انرژی، امنیت انرژی، مباحث کلی درباره تولید و بازارهای فروش محصولات نفتی و گازی روسیه که پژوهش های متعدد صورت گرفته است و بیشترین تمرکز آن بر روی ترانزیت انرژی روسیه به بازارهای اروپایی و امنیت خطوط لوله آن بوده است، مورد ارزیابی قرار نمی گیرد و صرفا روابط متقابل ژئواکونومی روسیه و کشورهای خارج نزدیک با تاکید بر انرژی نفت و گاز مورد بررسی قرار گرفته که در پژوهش های داخلی کمتر به آن توجه شده است. ضمن اینکه بر نقش ذخایر بزرگ انرژی روسیه در اتخاذ استراتژی های امنیتی کشورهای مورد مطالعه تاکید می گردد. بدین ترتیب، ضرورت ایجاد می کند که با توجه به حجم بالای منابع انرژی روسیه به عنوان قطب اول گاز جهان و ترانزیت آن به اروپای غربی و کشورهای چین و جنوب شرق آسیا، قرارگیری در مجاورت بیضی استراتژیک انرژی، عضویت ثابت در پیمان شانگهای که بر مبنای اقتصادی پایه گذاری شده، احیای مجدد هویت روسی و اولویت قرار دادن مواضع اقتصادی در دکترین امنیتی خود؛ پژوهشی درباره تحولات ژئواکونومی انرژی روسیه و تاثیرات متقابل آن بر کشورهای خارج نزدیک انجام شود. از این رو پژوهش حاضر با طرح مساله در خصوص نقش مستقیم استراتژی ژئواکونومی روسیه در ارتقاء روابط سیاسی-اقتصادی کشورهای خارج نزدیک با توضیح اینکه ژئواکونومی به هماهنگ کردن تفاوت های سطح اقتصادی قدرتهای صنعتی بر اساس منابع و ذخایر معدنی بخصوص انرژی نفت و گاز برای افزایش تقاضای بازار و مصرف شدید کالای تولید شده می اندیشد، سعی دارد به نقش مهم انرژی نفت و گاز در روابط متقابل ژئواکونومی روسیه با کشورهای خارج نزدیک در قالب چارچوب نظری پردازد که در نهایت با توجه به یافته های تحقیق به این نتیجه می رسیم با توجه به حجم ذخایر انرژی کشورهای خارج نزدیک، خطوط گسترده ترانزیتی روسیه و نفوذ شرکت های انرژی روسیه، کشورهای خارج نزدیک و روسیه از طریق استراتژی ژئواکونومی انرژی ضمن تضمین امنیت سیاسی-اقتصادی متقابل، منافع مشترک با یکدیگر دارند.

مبانی نظری

با توجه به اینکه تا سال ۲۰۵۰ انرژی نفت و گاز جایگاه ویژه ای در استراتژی قدرت های صنعتی خواهند داشت، لذا قرن حاضر را قرن ژئواکونومی با محوریت انرژی می نامند و بدین ترتیب نظام بین الملل به سوی رقابت های اقتصادی کشانده می شود و زیر بناهای ژئواستراتژیک به ژئواکونومیک تغییر شکل می دهند. ضمن اینکه، ادوارد لوتواک که برای اولین بار از واژه ژئواکونومی استفاده کرده است آن را به عنوان استفاده ژئواستراتژیک قدرت اقتصادی توسط دولت-ملت

ها بکار می برد. تعریف لوتواک از ژئواکونومی بر بسیاری دیگر از تحلیل گران در این زمینه تأثیر گذاشته است. برای مثال، شولوبین و ویگل معتقدند ژئواکونومی به عنوان یک استراتژی سیاست خارجی به استفاده از ابزار اقتصادی قدرت توسط دولت ها برای تحقق اهداف استراتژیک اشاره دارد، یعنی استفاده از ابزارهای اقتصادی برای ترویج و دفاع از منافع ملی. بدین ترتیب اکثر مطالعات موجود در مورد دولت ها و ژئواکونومی سه فرض مشترک دارند:

الف) دولت ها هنگام استفاده از ابزارهای سیاست اقتصادی، اهداف ژئوپلیتیکی را به وضوح تعریف کرده اند؛ ب) دولت ها اهداف ژئوپلیتیکی دارند که یا ثابت می مانند یا به دلیل تأثیرات استراتژی های متقابل سایر کشورها تغییر می کنند؛ ج) بازی ژئوپلیتیک ناشی از فعالیت های ژئواکونومیکی همیشه با جمع صفر خواهد بود (Li, 2020: 173). ماکسیم که مطالعات مفصلی در خصوص تجارت جهانی انجام داده است در مقاله ای بیان داشته ژئوپلیتیک و نیروهای ژئواکونومی به طور فعال در شکل دهی حوزه های تجارت بین المللی و تأثیرگذاری بر اهداف استراتژیک شرکت های چند ملیتی که توسط دولت های ملی خود حمایت می شوند، نقش مهمی بازی می کنند (Ofori & Sarpong, 2020: 4).

چانگ و هریس استدلال می کنند که از نظر تاریخی، رقابت ژئواکونومی بین ابرقدرت ها منجر به فاجعه های جهانی، مانند انقلاب فرانسه و دو جنگ جهانی شده است. از این رو، رقابت های ژئواکونومیکی را جنگ به روش های دیگر می دانند. با تمام این تفاسیر، حتی ژئواکونومی به ویرایش جدیدی از رقابت قدیمی بین دولت ها هم اطلاق می شود که در آن روش های تجارت جایگزین روش نظامی شدند. به عبارت دیگر، ژئواکونومی هدف و ابزار عملکرد ژئوپلیتیک در جهان متحول کنونی را ارائه می دهد (Sekaric, 2020: 365).

در ایران نیز برای اولین بار عزت الله عزتی، در کتاب ژئوپلیتیک در قرن بیست و یکم، ژئواکونومی را به دخل و تصرف در استراتژی های اقتصادی به منظور رسیدن به اهداف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، نظامی، امنیتی و... تعریف کرده است (عزتی، ۱۳۹۷: ۲۳۰). ایشان معتقدند نظام جهانی به سوی رقابت های کلان اقتصادی در حرکت است؛ یعنی جهان از مرحله زیربنایی ژئواستراتژیک عبور کرده و به سوی زیربنای ژئواکونومیک می رود (عزتی، ۱۳۸۷: ۲۲۱). محمدرضا حافظ نیا، نیز معتقد است ژئواکونومی در چارچوب مفهومی علم ژئوپلیتیک جای دارد و در واقع بُعد اقتصادی ژئوپلیتیک را شامل می شود (حافظ نیا، ۱۳۹۶: ۷۵). پیروز مجتهدزاده، در کتاب ایده های ژئوپلیتیک و واقعیت های ایرانی عنوان داشته است ژئواکونومی در چارچوب ژئوپلیتیک جای دارد که همانا هنر ایجاد موازنه قدرت با رقیب های در سطح منطقه ای و جهانی در راستای تأمین امنیت جهت حفظ و گسترش منافع ملی می باشد. از ویژگی های عصر ژئواکونومی اهمیت یافتن اقتصاد در عرصه جهانی است و برخلاف دوران جنگ سرد که در آن تقسیم ژئوپلیتیکی جهان جنبه ایدئولوژیک داشت در گروه بندی های نوین ژئوپلیتیکی جهان پس از جنگ سرد، اقتصاد مینا قرار گرفته است (مجتهدزاده، ۱۳۷۹: ۷۸-۲۳).

بدین ترتیب، ژئواکونومی به عنوان مطالعه اثرات و علل مادی اختلافات بین بازیگران مختلف در نظم بین الملل تعریف می شود که اهمیت آن در تحلیل اقتصاد سیاسی بین المللی نهفته است (Jaeger, 2020: 25). همچنین، از ژئواکونومی به عنوان استفاده از ابزارهای اقتصادی از طریق یک دوگانگی چندگانه و نامتقارن یاد می شود (Rodrigues, 2021: 15).

بدین ترتیب، ژئواکونومی محتویات اساسی قدرت نظیر ارائه مبنای نظری برای استراتژی ملی، استراتژی توسعه اقتصادی و فرهنگی منطقه ای و مبنای نظری جامع برای توسعه اقتصادی، فرهنگی، طراحی و برنامه ریزی را بررسی می کند (Dong, 2020: 22). در این راستا تجزیه و تحلیل روابط ژئواکونومی شامل عوامل متعددی مانند سیاست، دیپلماسی، استراتژی، اقتصاد، منابع، جامعه، گروه قومی، فرهنگ، مکان و غیره مورد بررسی قرار گرفته که در نهایت به چهار دسته موقعیت جغرافیایی، عوامل اقتصادی، ژئوپلیتیک و ژئوکالچر از دیدگاه علل داخلی و خارجی طبقه بندی می شود (Wang et al, 2017: 11). با این تفاسیر از مجموع نظرات این طور استنباط می گردد که ژئواکونومی باید به عنوان شکلی از استراتژی کلان در نظر گرفته شود و به عنوان ابزاری اقتصادی برای پیشبرد منافع استراتژیک میان مدت تا بلند مدت در یک منطقه جغرافیایی از جهان تعریف شود (Kim, 2021: 321). ژئواکونومی یکی از نیروهای اولیه است که در تعاملات بین المللی به امنیت ملی هر کشور کمک می کند. منابع انرژی به ویژه نفت و گاز و خطوط انتقال

انرژی که سرمایه گذاری در بخش انرژی را جذب می کنند، از اجزای مهم ژئواکونومی هستند. همچنین، وجود منابع انرژی در کنار عوامل ژئوپلیتیکی به ویژه خطوط انتقال انرژی یکی از مهم ترین عوامل مؤثر بر ژئواکونومی کشورها است (Dadparvar & Azizi, 2022: 20). با توجه به اینکه کنترل منابع انرژی برای استقلال و امنیت ملی همه کشورهای تولید کننده و مصرف کننده آن اهمیت دارد (ولی زاده و صادقی، ۱۴۰۰: ۱۵۸)، در این راستا متغیر دیگری که بر امنیت ملی کشورها تأثیر می گذارد، امنیت اقتصادی است.

بر اساس همین مفهوم ژئواکونومی این تفکر در روسیه به وجود آمد که می تواند با استفاده از انرژی به مثابه نوعی سلاح سیاسی، سیاست های خود را تا هر وقت که بخواهد ادامه دهد. البته این موضوع باعث موضع گیری های از جانب اتحادیه اروپا به عنوان بزرگترین مصرف کننده گاز روسیه شد از این رو دکتین سیاست خارجی روسیه در سال ۲۰۱۶، اروپا را موضوع چالش سیاست خارجی معرفی کرد و نگاه به شرق، محور اصلی توسعه روابط بین الملل روسیه قرار گرفت (ولی زاده و شریف کاظمی، ۱۴۰۰: ۱۳۲). لازم به ذکر است در مورد اصل وابستگی و وجود نیازهای راهبردی به ویژه در حوزه انرژی میان روسیه و اتحادیه اروپا نوعی اتفاق نظر وجود دارد (صباغیان و رسولی، ۱۴۰۰: ۱۸۲) و برای اینکه اتحادیه اروپا از قدرت اقتصادی در بخش انرژی استفاده کند، به وحدت سیاسی و اجماع بیشتری نیاز خواهد داشت (مجیدی و حسینی، ۱۴۰۰: ۲۶۲).

با این حال کمیسیون انرژی اتحادیه اروپا میزان مصرف انرژی این اتحادیه را از ۶۰٪ درصد در سال ۲۰۱۳ به ۸۱٪ درصد تا سال ۲۰۳۰ تخمین زده است، که در حدود ۵۰٪ درصد از کل واردات انرژی از خارج از مرزهایش تامین می شود (کردی کلاک و همکاران، ۱۴۰۰: ۳۸۴). مصرف بالا و نیاز روزافزون اتحادیه اروپا به انرژی به علت کمبود منابع و به تبع آن نیاز به واردات انرژی به خصوص از روسیه به عنوان بزرگترین دارنده منابع گازی جهان عاملی بوده که مسکو از قدرت ژئوپلیتیکی اش به عنوان ابزاری برای اجرای اهداف مدنظر خود در حوزه سیاسی و اقتصادی تلاش روزافزون کند (سیمبر و رضاپور، ۱۳۹۸: ۵۸). بدین ترتیب، انتظارات در روسیه برای افزایش تقاضای نفت و گاز طبیعی به برجسته شدن مجدد نقش ژئوپلیتیک انرژی در سیاست خارجی این کشور می انجامد (Baev, 2020: 24).

از سوی دیگر ژئوپلیتیک انرژی روسیه با در اختیار داشتن خطوط گسترده ترانزیت انرژی کشورهای خارج نزدیک نوعی از هژمون را ایجاد می کند که منحصر می تواند، سیاست های اقتصادی کشورهای خارج نزدیک را کنترل نماید. همچنین نفوذ شرکت های نفت و گاز روسیه به عنوان یکی از ابزارهای ژئواکونومی در این کشورها ضمن تضمین امنیت سیاسی-اقتصادی متقابل، در بسط و گسترش هژمون روسیه تأثیرگذارند.

اغلب کشورهای خارج نزدیک که به دلیل موقعیت خاص ژئوپلیتیک خود و محصور بودن در خشکی نیازمند مسیرهای ترانزیتی روسیه برای انتقال انرژی هستند، رهیافت های دیپلماسی انرژی آنها تحت کنترل روسیه است. هر یک از کشورهای خارج نزدیک چه آنهایی که در منطقه آسیای مرکزی واقع شدند و چه آنهایی که در منطقه قفقاز و شرق اروپا قرار گرفتند، از ظرفیت و امتیازات مختلفی برای کسب منافع ملی- منطقه ای- بین المللی برخوردارند که روسیه سعی دارد از این پتانسیل ها به نفع اهداف ژئواکونومی و حتی ژئوپلیتیک خود استفاده نمایند، اگرچه از دیدگاه بسیاری از کارشناسان عمدتاً غربی احساس استقلال خواهی از هژمون کنونی روسیه در کشورهای خارج نزدیک بسیار شدید است و این کشورها سعی دارند علت وجودی خود را با آرمان های ملی خود پیوند بزنند اما به دلیل محصور بودن اغلب این کشورها و نیاز به خاک روسیه برای ترانزیت انرژی و کالا-تجارت، ثبات سیاسی آنها دستخوش تغییرات عمده است اما برای روسیه پتانسیل بالا برای اجرای استراتژی هدف گذاری شده خود جهت گسترش نفوذ را شکل می دهند که در (جدول ۱) به بررسی این اهداف می پردازیم.

منطقه آسیای مرکزی	منطقه قفقاز و شرق اروپا
<ul style="list-style-type: none"> • همجواری با چین، افغانستان، ایران و نزدیکی به خلیج فارس و تکمیل اعتمادسازی در جهت تبادلات چندجانبه اقتصادی- تجاری- تولیدی- صنعتی؛ • ایجاد کریدور و راههای اقتصادی-تجاری در بخش زمینی-ریلی-دریایی برای رسیدن به اقیانوس هند و حضور مستقیم در منطقه آسیا پاسفیک؛ • فرصت مشارکت گسترده منطقه ای با کشورهای آسیه. آن و ببرهای آسیایی از طریق ظرفیت سازی برای تاسیس مناطق آزاد تجاری مشترک؛ • استفاده از نیروی کار ارزان و ایجاد پایگاههای اقتصادی-تولیدی در نواحی کم توسعه یافته در جهت بسط هژمون اقتصادی و استقرار شرکت های تابعه؛ • نظارت و کنترل بر کانون های مناقشات مسلحانه در منطقه بخصوص فرغانه که می تواند جاه طلبی اقتصادی روسیه را برای به حاشیه کشاندن رقبا تسهیل نماید. 	<ul style="list-style-type: none"> • غنی ترین ذخایر نفت و گاز حوضه دریای کاسپین در این منطقه قرار دارد و عمده ترین مسیرهای ترانزیت انرژی هم به سمت قاره اروپا از این منطقه عبور می کند؛ • اقلیت های پراکنده قومی و بهره گیری از این خلاء برای مقابله با قدرتهای مداخله گر برای کاهش بی ثباتی در مرزهای جنوبی روسیه؛ • دسترسی آسان به آبهای آزاد از طریق دریای سیاه-مدیترانه و برنامه ریزی برای حمایت از فرایندهای صنایع آمیز در قالب پیمان های آزاد تجاری؛ • کانون رقابت میان قدرتهای بزرگ و روسیه در این منطقه قرار گرفته که به طور بالقوه بحران زااست؛ • نزدیکی به منطقه فوق استراتژیک غرب آسیا و نقطه اتصال همکاری های تجاری-اقتصادی جنوب و جنوب شرقی آسیا از مسیر ایران به قاره اروپا.

منبع: (یافته های پژوهش)

روش پژوهش

روش تحقیق این مقاله تحلیلی-توصیفی است که اطلاعات به شیوه گردآوری و ترجمه با استفاده از مقالات علمی-تخصصی معتبر از سایت های دانشگاهی و پژوهشی مورد استناد قرار گرفته شد، ضمن اینکه با تبیین مفهوم تفکر ژئواکونومی، نقش انرژی نفت و گاز و مسیرهای ترانزیتی در منطقه مورد نظر مورد ارزیابی قرار می گیرد که بر اساس آن روسیه می تواند از طریق تفکرات ژئواکونومی نظارت و دخالت منطقه ای و جهانی خود را حفظ کند.

محدوده مورد مطالعه

در ادبیات سیاسی جهان به جمهوری های آذربایجان، ترکمنستان، ازبکستان، قزاقستان، قرقیزستان، تاجیکستان، گرجستان، ارمنستان، مولداوی، بلاروس، اوکراین که در سال ۱۹۹۱م اعلان استقلال کردند، کشورهای مستقل مشترک المنافع یا کشورهای خارج نزدیک گفته می شود (شکل ۱).

شکل شماره ۱. کشورهای مورد پژوهش
منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۰)

به غیر از سه کشور حوزه بالتیک، روسیه هنوز هم به کشورهای جدا شده از شوروی سابق به عنوان منطقه خاص خود می‌نگرد. روسیه بعد از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی همواره در تلاش بوده تا استراتژی نفوذ خود در این منطقه مهم به عنوان حیات خلوت را گسترش دهد. از این منظر در پژوهش حاضر به بررسی کشورهای خارج نزدیک در دو منطقه قفقاز و آسیای مرکزی از دیدگاه استراتژی ژئواکونومی انرژی نفت و گاز و مسیرهای ترانزیتی آن پرداخته می‌شود.

بحث و یافته‌ها

استراتژی ژئواکونومی انرژی روسیه در کشورهای خارج نزدیک

دیپلماسی انرژی هر کشور، به ایجاد فرصت‌های تعامل بین‌المللی در جهت حداکثرسازی منافع ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک کمک کرده و تلاش می‌کند تا با تکیه بر ابزار انرژی، در جهت کاهش تهدیدات بین‌المللی گام بردارد (اشرفی و روحانی، ۱۴۰۰: ۱۳۰). انرژی و مباحث مرتبط با آن پشتوانه رشد اقتصادی و قدرت نظامی کشورها به شمار می‌آید (قربانی، ۱۴۰۰: ۶۳۳). اطلاع از تاثیرهای مثبت و منفی همکاری‌های نظامی بر تحولات ژئوپلیتیکی می‌تواند منتج به حفظ منافع ملی و به ویژه موضوع انرژی به عنوان مهمترین منبع درآمد استراتژیک کشور گردد (خسرو و همکاران، ۱۳۹۹: ۵۴). بدین ترتیب، مهمترین عامل محرک روسیه برای احیای جایگاه خویش و کسب منافع حداکثری، توانایی تاثیرگذاری بر منابع انرژی در سطح منطقه‌ای و جهانی است (کریمی پور، ۱۳۹۹: ۶۲۰). در سند راهبرد امنیت ملی روسیه تا سال ۲۰۲۰ که در سال ۲۰۰۹ به تصویب رسید به صراحت به این موضوع اشاره شده است که توسعه همکاری‌های دو جانبه و چند جانبه با کشورهای مستقل مشترک المنافع یا خارج نزدیک، اولویت مهم سیاست خارجی روسیه است (حبیبی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۳۸). اهمیت فزاینده دریای کاسپین، مسائل ژئواکونومیک آن و نیز سرمایه‌گذاری و حضور فزاینده قدرت‌های غربی در کشورهای نواستقلال، روسیه را بر آن داشت تا برای حضور در محیط بیرونی فعالیت خود را آغاز کند. به این ترتیب، سیاست اوراسیایی‌گرایی روسیه تقویت شد و این کشور برای نفوذ در کشورهای پیرامونی خود، حضور سخت‌افزاری و نرم‌افزاری را هدف قرار داد. البته نیاز روزافزون کشورهای این منطقه به فروش و انتقال انرژی و یافتن بازار مناسب برای آن، فضا را برای حضور روسیه در این مناطق هموار کرده است (کولایی و هادی پور، ۱۳۹۹: ۶۵۰).

با این حال، روسیه مایل است در جمهوری‌های خارج نزدیک تعادل ژئوپلیتیکی میان خود و غرب ایجاد کند، همچنین به دنبال جلوگیری از وابسته شدن کشورهای خارج نزدیک به غرب است و تلاش دارد کنترل تمام این منطقه را در دست داشته باشد. بی‌شک روسیه به شدت به سرمایه و تکنولوژی پیشرفته غرب نیاز دارد و اگرچه با ابزار انرژی می‌تواند در

برهه های از آن استفاده کند اما قدرت مقابله در سطح جهانی به آن نمی دهد. امریکا مصمم است تا از شکل گیری هژمونی روسیه بر صادرات انرژی در منطقه جلوگیری به عمل آورد و کمربند ژئواکونومیک جهانی را که از شمال خلیج فارس شروع و تا خلیج بنگال در شبه قاره هند امتداد دارد را در دست داشته باشد که بحث ورود ناتو در منطقه قفقاز و گسترش آن صرفا تسلط بر حوضه های انرژی می باشد. در مقابل نیز روسیه می کوشد با برقراری پیمان های امنیتی و همکاری های نظامی با دیگر کشورهای خارج نزدیک موازنه استراتژیک با امریکا را حفظ کرده و با بهره گیری از فرصت ها آن را به نفع خود تغییر دهد. ایجاد پیمان های نظامی مانند پیمان امنیت جمعی و تشکیل پیمان شانگهای از جمله اقدامات روسیه برای تامین امنیت مناطق پیرامونی خود است. اما آنچه اصل بسیار مهمی تلقی می شود، بحث خطوط لوله انرژی و ترانزیت آن به کشورهای مصرف کننده است. روسیه دارای بیشترین و طولانی ترین خطوط ترانزیت انرژی است که وزنه ژئوپلیتیکی برایش محسوب می شود. روسیه در حال حاضر بر خطوط انرژی منطقه تسلط دارد و هر دولت که مایل به استفاده از انرژی این مناطق باشد باید نفوذ روسیه را در این منطقه در نظر بگیرد. روسیه دومین تولید کننده گاز طبیعی جهان است با کمک ابزار کنترل خطوط لوله کشورهای ساحلی می تواند فشار سیاسی خود را بر کشورهای فرامنطقه ای افزایش دهند. روسیه بر روی مسیر انتقال نفت و گاز دو کشور ترکمنستان و قزاقستان نظارت کامل دارد زیرا این دو کشور بیشترین مقدار انرژی خود را از همان مسیر سنتی روسیه به بازارهای جهانی انتقال می دهند، ولی در عین حال توانسته اند تا حدودی از نفوذ روسیه بر منابع این حوضه رهایی یابند و در حال حاضر مقادیری از انرژی آنها از مسیرهایی غیر از مسیر روسیه، نظیر مسیر ایران، ترانزیت می شود.

با این حال، کلیه اقدامات روسیه را می توان در استفاده از تفکر ژئواکونومی با ابزار انرژی برای بازگشت مجدد جایگاه خود در نظام بین الملل و جلوگیری از توسعه نفوذ قدرت های جهان در مناطق پیرامونی اش خلاصه کرد. روسیه پس از پایان دهه ۱۹۹۰ تلاش کرد نفوذ و موقعیت برتر ژئوپلیتیکی خود را در آسیای مرکزی حفظ و این منطقه را با نام خارج نزدیک بخشی از حوزه منافع حیاتی خود تعریف کند. با برجسته شدن مسئله انرژی در این منطقه، در بازی های سیاسی و اقتصادی، قدرت های جهانی از جمله امریکا، اتحادیه اروپا و چین، روسیه بیش از پیش به این منطقه توجه کرده اند. آنچه که مشخص است، سیاست خارجی روسیه بر خلاف آنچه که تصور می شود تهاجمی نیست بلکه نوعی دفاع در برابر تهدیداتی است که از سوی غرب و ناتو احساس می کند، چراکه بر اساس این رویکرد، کشورها زمانی سعی می کنند منافع سیاسی خود را در خارج گسترش دهند که تصمیم گیرندگان داخلی، افزایش تهدیدات را ملاحظه کنند. از این رو آیین نظامی روسیه نیز در سال ۲۰۱۴ در پاسخ به یک تهدید خارجی و با تاکید بر بازدارندگی شکل گرفته است که مبتنی بر دیدگاه واقع گرایی تدافعی می باشد (کوچک زاده تهمتن و گودرزی، ۱۴۰۰: ۳۶۲).

به هر حال روسیه برای جلوگیری از نفوذ غرب در حوزه انرژی آسیای مرکزی همکاری های سیاسی و اقتصادی گوناگونی با کشورهای منطقه داشته است. این کشورها نقش تعیین کننده ای در این منطقه دارند و هرگونه تلاش برای برقراری ارتباط موفق اروپا با کشورهای آسیای مرکزی در عمل به روسیه ختم می شود. شرکت های روسی در مسیرهای حمل و نقل انرژی آسیای مرکزی نقش انحصاری دارند. همکاری های انرژی کشورهای آسیای مرکزی با کشورهای منطقه و فرامنطقه ای می تواند تجارت انرژی منطقه را بر هم بزند ولی روسیه با بالا بردن قیمت های انرژی در کشورهای آسیای مرکزی قادر به تغییر این معادله است. روسیه برای حفظ رقابت رو به رشد غرب و چین در منطقه آسیای مرکزی قیمت خرید انرژی از کشورهای ترکمنستان، قزاقستان و ازبکستان را افزایش داده است. این عمل با هدف جلوگیری از ساخت خط لوله ماورای کاسپین به وسیله امریکا و اتحادیه اروپا در نظر گرفته می شود. لازم به ذکر است، استراتژی انرژی چین (بزرگترین مصرف کننده انرژی های فسیلی در جهان) در آسیای مرکزی تحت تاثیر ملاحظیات ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک قرار گرفته است (کاوه و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۴۳). با این تفاسیر در ادامه استراتژی ژئواکونومی انرژی روسیه در کشورهای خارج نزدیک بررسی می شود:

ترکمنستان

روسیه با افزایش قیمت انرژی در کشورهای آسیای مرکزی موجب بالا رفتن قیمت انرژی برای کشورهای مصرف کننده در اروپا با هدف جبران هزینه های اضافه شده توسط گازپروم شده است، روسیه به دنبال موقعیت قدرتمند برای صادرات گاز در آسیای مرکزی و بهره برداری از انرژی ترکمنستان است. از این رو، روسیه کنترل بخش های زیادی از نفت و گاز و خط لوله انرژی ترکمنستان را در دست دارد. ترکمنستان منابع عظیم گاز و نفت دارد و اقتصاد آن شدیداً متکی بر درآمدهای ارزی ناشی از صادرات و فروش این منابع است (ابراهیمی و همکاران، ۱۳۹۹: ۳۳۱). با توجه به اینکه یکی از چالش های ترکمنستان چگونگی انتقال انرژی خود به بازارهای جهانی است (پیشگاهی فرد و رنجبری، ۱۳۹۹: ۳۹۸)، شرکت گازپروم در حدود ۸۰٪ درصد از مجموعه صادرات گاز ترکمنستان را سالانه در مرز به روسیه تحویل می دهد. روسیه گاز ترکمنستان را برای مصرف داخلی یا برای فروش به کشورهای اروپایی و اوکراین می خرد. خرید و فروش انرژی بیش از دو دهه است که میان روسیه و ترکمنستان انجام می شود. با وجود منابع گسترده داخلی نفت و گاز ممکن است روسیه به کمبود مصرف داخلی دست کم در زمینه منابع گاز رو به رو شود. بسیاری از منابع انرژی روسیه در مناطق دورافتاده هستند و به سرمایه گذاری سنگین نیاز دارند به همین دلیل اهمیت گاز ترکمنستان برای روسیه افزایش یافته است. صادرات گاز ترکمنستان برای روسیه نه تنها به دلایل ژئوپلیتیک اهمیت دارد، بلکه ذخایر گاز ترکمنستان صادرات بلند مدت روسیه را نیز تضمین می کند. از سوی دیگر، بدون گاز ترکمنستان روسیه نمی تواند تعهدهای لازم را برای صادرات گسترده گاز به کشورهای اروپایی انجام دهد (Soldatkin, 2019: 23).

قزاقستان

قزاقستان غنی ترین ذخایر سوخت فسیلی در منطقه آسیای مرکزی را دارد، اما به شدت به خطوط ترانزیت روسیه وابسته است. رشد اقتصادی قزاقستان بسیار به قیمت نفت و گاز و کمتر به قیمت فلزات وابسته بوده و هست (آدمی و همکاران، ۱۳۹۹: ۳۳۵). لوک اوایل، اولین شرکت نفتی روسیه است که بر روی میدان های نفتی قزاقستان شروع به کار کرد و امروز یکی از مهم ترین شرکت هایی است که تولید نفت در قزاقستان را برعهده دارد. همکاری های انرژی روسیه با قزاقستان به گونه ای پایدار در حال گسترش است. با افزایش تولید نفت توسط کنسرسيوم خط لوله دریای کاسپین از تنگیز در قزاقستان در پایانه صادرات در بندر نووروسیک (روسیه) نفت به دریای سیاه صادر می شود. شرکت گازپروم دو شرکت مشترک با قزاقستان تشکیل داده که یکی از آنها قزروس (شامل گازپروم و گازمونا گاز قزاقستان) است که برای تصفیه گاز استخراجی از منبع گازقره چاگاناک و دیگری برای بازسازی خط لوله گاز قزاقستان ایجاد شده است. گازپروم خرید گاز طبیعی از قزاقستان را در سال ۲۰۰۳ آغاز کرد. در سال ۲۰۲۰، گروه صادرات گازپروم ۵/۷ میلیارد متر مکعب گاز قزاقستان را خریداری کرد که شامل ۲۸۰/۸ میلیون متر مکعب برای تحویل بیشتر به شمال قرقیزستان بود. همچنین عرضه گاز روسیه به قزاقستان در سال ۲۰۲۰ بالغ بر ۳/۴ میلیارد متر مکعب بوده است (gazpromexport.ru-Kazakhstan).

مسائل انرژی که در کانون روابط روسیه و قزاقستان قرار دارد، از دو جنبه سبب افزایش اهمیت این موضوع شده است، یکی حمل و نقل گاز قزاقستان از راه روسیه و دیگری توسعه همکاری دو کشور در سه میدان نفتی دریای کاسپین است. قزاقستان برای استقلال از روسیه، از خط لوله باکو-تفلیس-جیحان حمایت کرده و نیز آماده همکاری با چین (سرمایه گذاری مستقیم در بخش انرژی) و ایران است. حساسیت روسیه نسبت به پیوستن این کشور به خط لوله باکو-تفلیس-جیحان بیشتر است، زیرا روسیه نگران کاهش ظرفیت خط لوله کنسرسيوم کاسپین است که در امتداد میدان های نفتی قزاقستان در میان معدن تنگیز و بندر نووروسیک در ساحل دریای سیاه است. این مسیر که مهمترین خروجی نفت از قزاقستان به روسیه است می تواند ۷۰۰/۰۰۰ هزار بشکه نفت را در روز انتقال دهد. با این حال، روسیه مسیر اصلی صادراتی برای دسترسی آسان قزاقستان به بازارهای جهانی است. قزاقستان به دنبال تعادل دقیق در میان بازارهای روسیه و کشورهای همسایه چین و اتحادیه اروپاست. از سوی دیگر قزاقستان برای تامین تقاضای داخلی به واردات گاز از

روسیه و ازبکستان متکی است. قرارداد مبادله گاز بین قزاقستان و روسیه مستلزم جایگزینی گاز کاراچاگاناک است که از لحاظ تاریخی برای فرآوری به اورنبورگ عرضه شده است (Iea, 2021:10).

قرقیزستان

قرقیزستان منابع انرژی قابل توجهی ندارد از این رو در میان کشورهای آسیای مرکزی بیشترین تلاش را برای جلب توجه روسیه از نظر کمک مالی انجام داده و روسیه را شریک استراتژیک خود معرفی کرده است. روابط روسیه و قرقیزستان در مسائل مربوط به روابط دوجانبه، هماهنگی در داخل کشورهای خارج نزدیک، پیمان امنیت دسته جمعی و امور بین المللی است. صادرات روسیه به قرقیزستان بیشتر نفت و ماشین آلات است. در ژانویه ۲۰۰۶ توافقنامه طولانی مدت ۲۵ ساله ای برای همکاری در صنعت گاز، اکتشاف، توسعه نفت و گاز بین گازپروم و قرقیزستان امضا شد. قرقیزستان انرژی مورد نیاز خود را از کشورهای همسایه و روسیه وارد می کند. روسیه در ژانویه ۲۰۰۲ پیشنهاد تاسیس (اتحادیه تولیدکنندگان اوراسیایی گاز) برای صادرات گاز آسیای مرکزی را ارائه کرد که روسیه، قزاقستان، ترکمنستان و ازبکستان آن را تشکیل دادند. به دنبال این پیشنهاد روسای جمهور این کشورها در مارس ۲۰۰۲ بیانیه مشترکی در مورد همکاری در حوزه انرژی و حمایت از منافع کشورهای تولید کننده گاز طبیعی امضا کردند (کولایی و اله مرادی، ۱۳۹۰:۵۰). با این حال در سال ۲۰۱۵، گازپروم به طور رسمی برنامه های خود را برای سرمایه گذاری بیش از ۱/۵ میلیارد دلار در بازسازی و توسعه شبکه گاز قرقیزستان اعلام کرد (Energy charter, 2018: 39).

ازبکستان

روسیه برای اجرای طرح های توسعه انرژی با ازبکستان همکاری می کند. گاز طبیعی ازبکستان به دلیل صادرات گاز روسیه به اوکراین موضوع مورد بحث شرکت های گازپروم و لوک اویل با ازبکستان برای سرمایه گذاری بوده است. شرکت گاز پروم در سال ۲۰۰۲ با شرکت ازبکی نفت گاز برای همکاری تجاری در صنعت و صادرات گاز ازبکستان تا سال ۲۰۱۲ توافق نامه استراتژیک امضا کرد. آنها در سپتامبر ۲۰۰۵ هم موافقت نامه ای برای انتقال گاز ترکمنستان از خط لوله بخارا-اوراس از لوله های ازبکستان امضا کرده بودند. برای روسیه قراردادهای طولانی مدت برای خرید گاز از ازبکستان اهمیت زیادی دارد، زیرا کاهش حجم تولید گاز در این کشور موجب آسیب به تعهدهای صادرات گاز به اروپا می شود. در ۲۰۰۷ روسیه و ازبکستان موافقت نامه ای را که شامل پنج دوره اکتشاف مشترک در جنوب غربی ازبکستان است امضا کردند که بر اساس آن صادرات گاز از ترکمنستان به ازبکستان و از قزاقستان به روسیه صورت بگیرد (کولایی و اله مرادی، ۱۳۹۰:۵۰). شرکت گازپروم در پی دستیابی به سهم ۴۴ درصدی در خط لوله ازبکستان و انحصار ازبک ترانس گاز است. ضمن اینکه شرکت لوک اویل برای کمک مالی و توسعه طرح های گاز ازبکستان، از گاز پروم بانک ۱/۲۸ میلیارد وام گرفت. با این حال، میدان های اوست یورت خط لوله آسیای مرکزی را به روسیه تامین می کند و گازپروم هم گاز خود و هم گاز تولید شده در آنجا را که از ازبک نفت گاز خریداری کرده به روسیه وارد می کند (oxfordenergy, 2019:18).

تاجیکستان

بررسی وضعیت اقتصادی و سیاسی تاجیکستان نشان دهنده نقش پررنگ قدرتهای مانند روسیه و چین در مقایسه با امریکا در ساختار اقتصادی سیاسی تاجیکستان است (ابراهیمی و همکاران، ۱۳۹۹: ۳۳۸). تاجیکستان کم توسعه ترین کشورهای آسیای مرکزی به شمار می آید که منابع نفت و گاز ندارد. شرکت گازپروم چندین سال است که به اکتشاف نفت و گاز در این کشور پرداخت ولی تاکنون نتوانسته وجود نفت و گاز را در این کشور تایید کند. اگر هم ذخایری کشف شود با توجه به شرایط جغرافیای تاجیکستان و کوهستانی بودن این کشور امکان وجود ذخایر فراوان نفت و گاز در این کشور اندک است. با این حال شرکت های انرژی اعلام کردند که گازپروم در سال ۲۰۱۴ در تاجیکستان یک چاه حفر

کرد که عمیق ترین چاه تاریخ (با ارتفاع ۶۴۵۰ متر) در آسیای مرکزی بود و به نام (Shahrinav-1p) شناخته می شود. بر اساس این گزارش اکتشافات گازپروم هشت ذخایر احتمالی نفت و گاز را تنها در میدان ساری قمیش نشان داد که می تواند ۱۸ میلیارد متر مکعب گاز طبیعی و ۱۷ میلیون تن نفت را در خود جای دهد که البته گازپروم خیلی سریع از ادامه اکتشافات دست کشید. هدف اصلی گازپروم در تاجیکستان، علاوه بر سود صرفا تجاری، تضمین امنیت انرژی است در زمانی که اقتصاد این کشور با کمبود جدی نفت و گاز مواجه است (Mirsaidov, 2018: 1-6).

گرجستان

از علل اصلی اعمال فشار روسیه به گرجستان را می توان در این عبارت خلاصه کرد که حفظ گرجستان در حوزه خارج نزدیک روسیه برای این کشور به لحاظ اقتصادی بیش از سایر جمهوری ها از اهمیت برخوردار است. گرجستان غیر از روسیه تنها کشوری بود که می توانست با توجه به مشکلات مسیر ایران و ارمنستان، امکان انتقال انرژی منطقه قفقاز و حتی آسیای مرکزی را فراهم کند. گرجستان هم از دریا و هم از زمین به ترکیه راه دارد و قادر است مسیری غیر از مسیر روسیه را برای انتقال انرژی منطقه قفقاز فراهم نمایند و به همین دلیل، روسیه در راستای سیاست های نفتی خود از ایفای چنین نقشی توسط گرجستان خشنود نبود. روسیه هنگام آغاز رسمی عملیات احداث خط لوله باکو-تفلیس-جیهان، احداث این خط لوله را به شدت مورد انتقاد قرار داد و آن را یک خط لوله غیر اقتصادی خواند. از سوی مقابل، به همان اندازه که عدم احداث مسیرهای انتقال انرژی به غیر از مسیر روسیه برای روس ها اهمیت دارد، احداث این مسیرها برای آمریکا و شرکت های نفتی غربی از اهمیت برخوردار است. از آوریل سال ۱۹۹۹ خط لوله باکو-سوپسا (در گرجستان)، علیرغم فشارهای روسیه، انتقال نفت آذربایجان را در کنار خط لوله باکو-نوروسیسک (در روسیه) آغاز کرد و از همان زمان گفتگوها برای احداث خط لوله باکو-تفلیس-جیهان به طور جدی دنبال گردید. به هر حال اهمیت خط لوله باکو-تفلیس-جیهان برای اتحادیه اروپا از آن روست که می تواند نقطه آغازی برای تنوع بخشیدن به عرصه انرژی به اروپا و همچنین ممانعت از شکل گیری هژمونی شرکت گازپروم روسیه بر بازار اروپا باشد (میراشرفی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۴۴).

ارمنستان

انزوای ژئوپلیتیک ارمنستان توسط ترکیه و آذربایجان، نبود منابع طبیعی قابل توجه و نیاز به ایجاد موازنه نظامی در برابر تهدیدهای باکو این کشور را به سوی روسیه سوق داده است. کنترل بخش انرژی ارمنستان از طرف روسیه مصداق حضور اقتصادی جدی روسیه در ارمنستان است. برای نمونه، روسیه ۸۰٪ درصد زیرساخت های انرژی ارمنستان را در اختیار دارد و منشا ۸۰٪ درصد گاز مصرفی ارمنستان روسیه است. شرکت گاز پروم روسیه در سال ۲۰۲۰ دو میلیارد و ۲۰۹ میلیون مترمکعب گاز طبیعی به ارمنستان صادر کرد و حجم صادرات این فرآورده در نخستین ماه سال ۲۰۲۱ با ۹٪ درصد افزایش به ۳۱۰ میلیون متر مکعب رسید. از سوی دیگر، شرکت گازپروم مالکیت شبکه توزیع گاز ارمنستان را در کنترل خود دارد و روسیه تامین کننده سوخت مورد نیاز نیروگاه هسته ای متسامور ارمنستان می باشد، نیروگاهی که بیش از یک سوم برق مصرفی ارمنستان را تامین می نماید. توافقنامه های امضا شده بین روسیه و ارمنستان انحصار شرکت روسی گازپروم بر احداث خطوط لوله را تا ۲۰۴۳ موجب شده است و بر اساس این توافق نامه ها ارمنستان حق ندارد با تصویب یا تغییر قوانین انحصار گازپروم بر بازار گاز جمهوری ارمنستان را تا ۲۰۴۳ مختل نماید. هرچند بعد از اعتراضات ۲۰۱۵ در ایروان علیه افزایش ۱۶ درصدی بهای برق مصرفی از کنترل بخش انرژی ارمنستان توسط روسیه اندکی کاسته شد ولی همچنان همکاری ارمنستان با روسیه در حوزه انرژی ادامه دارد و روسیه بازیگر کلیدی در بخش انرژی ارمنستان به شمار می رود (خیری و ایزدی، ۱۳۹۶: ۱۶).

جمهوری آذربایجان

آذربایجان با هفت میلیارد بشکه ذخایر اثبات شده نفت (۶٪ درصد ذخایر جهانی) ۱/۳۷ تریلیون متر مکعب گاز، بازیگری فعال در عرصه همکاری های بین المللی و کشوری موفق در عرصه جذب سرمایه گذاری مستقیم خارجی و مشارکت شرکت های نفتی در طرح های اکتشاف منابع نفتی و خطوط لوله انتقال انرژی است. این کشور در دو دهه گذشته یکی از صادرکنندگان اصلی گاز به اتحادیه اروپا بوده است (رضاپور و هدایتی شهیدانی، ۱۳۹۹: ۱۷۳) و از این رو رقیب سرسخت روسیه در بخش ترانزیت گاز محسوب می شود که در برهه های روسیه از سیاست مهار بر علیه این کشور استفاده کرده است. روسیه سعی می کند تا با وابسته نگه داشتن کشوری مانند آذربایجان و دیگر کشورها و ایجاد قراردادهای نفتی با این کشورها، همچنان تسلط خود را بر این منطقه حفظ کند و از به استقلال رسیدن بیشتر این کشورها در روابط با غرب جلوگیری نماید (جعفری و ملکی، ۱۳۹۹: ۱۰۵).

خطوط ترانزیت انرژی در کشورهای خارج نزدیک با تاکید بر نقش روسیه

مسیر شمال

این مسیر که مورد حمایت روسیه است و نفت و گاز دو کشور آذربایجان و قزاقستان را از طریق دریای سیاه و روسیه به اروپا منتقل می کند. نفت این مسیر از طریق خط لوله آتیرو- سامارا که ۶۹۵ کیلومتر طول دارد، از بندر آتیرو در قزاقستان شروع و به سامارا در روسیه رفته و از آنجا از طریق خطوط داخلی روسیه به کشورهای بلاروس، لهستان و مجارستان می رسد (شکل ۲).

شکل شماره ۲. مسیر شمال

منبع: ([https:// dailybrief.oxan.com/Analysis/DB141950](https://dailybrief.oxan.com/Analysis/DB141950))

مسیر جنوبی

این مسیر که مورد نظر ایران است، نفت و گاز دریای کاسپین و آسیای مرکزی و قفقاز را از طریق ایران به خلیج فارس و دریای عمان و از آنجا به بازارهای جهانی می رساند. این مسیر به دلیل امنیت و کوتاهی مسافت و هزینه های کمتر ترانزیت ۱۸۰۰ کیلومتر خط ساحلی ایران با خلیج فارس و دریای عمان در جنوب، وجود زیر بناهای لازم برای انتقال انرژی همچون وجود بندر و اسکله های بزرگ در جنوب کشور و سابقه ۹۰ ساله ایران در صنایع انرژی به صرفه ترین راه انتقال انرژی حوضه کاسپین به بازارهای جهانی است. در حال حاضر نفت کشورهای آسیای مرکزی به ایران وارد و به پالایشگاه های تبریز و تهران فرستاده می شود، سپس ایران معادل نفت وارداتی را به خریداران نفت در خلیج فارس

تحويل می دهد و به این ترتیب مشکل رسیدن نفت آسیای مرکزی به بازارهای جهانی حل می شود (شکل ۳) (<https://en.trend.az>).

شکل شماره ۳. مسیر جنوبی

منبع: (<https://ifri.org-sites-default>)

مسیر غربی

مسیر غربی که به شدت از سوی ایالات متحده آمریکا، ترکیه، گرجستان و آذربایجان حمایت می شود، نفت و گاز کشورهای آذربایجان و ترکمنستان را از طریق ترکیه و گرجستان به دریای سیاه و سپس به اروپا ترانزیت می کند. مهمترین خط لوله این مسیر خط لوله نفت باکو-تفلیس-جیهان به طول ۱۷۳۰ کیلومتر است. مسیر باکو-تفلیس - جیهان که آمریکا همواره در حال تلاش است به عنوان مسیر جایگزین ایران از آن استفاده کند، دارای معایب و مشکلات بسیاری است. از یک سو به دلیل عبور از منطقه متشنج قره باغ و مناطق تجزیه طلب کردنشین در ترکیه و از سوی دیگر عبور از یک منطقه زلزله خیز از نظر امنیت سرمایه گذاری در سطح پایینی قرار دارد. طرح های زیادی برای احداث خطوط لوله های جدید ارائه شده که بعضی از آن ها اجرا شده اند.

بعضی از عمده ترین این خطوط لوله ها عبارتند از: خط لوله باکو به وروسییسک، باکو به ساپسا، و خط لوله موسوم کنسرسیوم خط لوله خزر به سی.پی.سی که بخش عمده نفت و گاز این منطقه را به سوی غرب و به بازارهای ترکیه، اروپا و مدیترانه منتقل می کنند. خطوط راه آهن باکو به ساپسا و باکو به باتومی گرجستان نیز در حال ترانزیت نفت و گاز می باشند (شکل ۴).

شکل شماره ۴. مسیرهای ترانزیت انرژی نفت و گاز حوضه کاسپین به مراکز مصرف
 منبع: (https://en.wikipedia.org/wiki/Pipelines_in_Azerbaijan)

پروژه دیگری که در این مسیر برنامه ریزی شده است، توسعه پروژه جریان جنوب است، این خط لوله رقیب خط لوله ناباکو بود که گاز روسیه را از طریق زیربستر دریای سیاه از یک شاخه به بلغارستان-یونان و ایتالیا و از طریق شاخه ای دیگر از طریق بلغارستان-کرواسی-مجارستان و اتریش می رساند. حدود ۹۰۰ کیلومتر این خط لوله در زیر بستر دریای سیاه احداث خواهد شد. ظرفیت نهایی این خط لوله ۶۳ میلیارد متر مکعب در سال می باشد. ضمن اینکه روسیه درصدد ساخت خطوط لوله جایگزین خطوط لوله رقیبی چون نوباکو و ترانس کاسپین است (زمردی انباجی و حاجی یوسفی، ۱۴۰۰: ۱۲۹).

خط لوله نورد استریم پروژه ای است تاثیرات سیاسی و اقتصادی روسیه بر اتحادیه اروپا را افزایش می دهد. تا پیش از راه اندازی این خط لوله، گاز صادراتی روسیه از مسیر خطوط لوله شوروی سابق با عبور از اوکراین و یا بلاروس به اروپا صادر شد. به همین دلیل روسیه بعد از بحران گازی اوکراین ۲۰۰۸ درصدد کاهش وابستگی خود به مسیرهای صادراتی این دو کشور برآمد. در این پروژه گاز روسیه مستقیماً از بندر وایبورگ روسیه طریق دریای بالتیک و با کنارگذاری بلاروس و اوکراین به گریفسوآلد آلمان می رسد. این خط لوله دارای دو رشته خط لوله موازی به طول ۱۲۲۲ کیلومتر با ظرفیت مجموع ۵۵ میلیارد مترمکعب می باشد. خط لوله جریان شمال توسعه موفقیت آمیزی داشته است فاز اول این پروژه در ۸ نوامبر ۲۰۱۱ با ظرفیت انتقالی ۲۷/۵ میلیارد متر مکعب افتتاح شد. موضوع طرح نورد استریم ۲ تاکیدی است بر روابط ویژه آلمان و روسیه و به صورت کلی تاکیدی بر پیوندهای اقتصادی میان دو کشور نسبت به سایر کشورهای اروپایی می باشد (کار خیران خوزانی و همکاران، ۱۴۰۰: ۷۰). (شکل ۵).

شکل شماره ۵. خطوط لوله نورد استریم-بلواستریم-ترک استریم-سوت استریم
منبع: (<https://gisreportsonline.com/energy/tag.html>)

مسیر شرقی

اگر مسیرهای غرب و شمالی مورد نظر ایالات متحده آمریکا و روسیه هستند، مسیر شرقی نیز مورد نظر قدرت نوظهور چین است. چین قصد دارد با ایجاد مسیر شرقی انتقال نفت و گاز دریای کاسپین با نفوذ و سلطه تاریخی روسیه بر انرژی این حوضه به مقابله برخیزد. چین از این مسیر نفت و گاز ترکمنستان و قزاقستان را به کشور خود منتقل می کند. یک خط لوله اضافی از ترکمنستان به چین (با عبور از قزاقستان از طریق قرقیزستان) در سال ۲۰۱۳ هم در دست اجراست (Lelyveld, 2019: 4). خط لوله قزاقستان-سین کیانگ به طول ۳۰۰۰ کیلومتر مسیر شرقی انتقال انرژی به کشور چین و بازارهای شرق آسیاست. این مسیر نیز به دلیل طولانی و پرهزینه بودن مسیری غیر اقتصادی به حساب می آید (شکل ۶).

شکل شماره ۶. مسیر شرقی
منبع: (https://tr.pinterest.com/eryigit_fatih/oil/)

لازم به ذکر است، چین و روسیه با ادغام ابتکارهای منطقه ای درصدد تعمیق همکاری های خود بوده اند اما به دلیل تعارضات ساختاری و ماهیت اهداف کلان چین و روسیه، همکاری عمیق و رسمی تری بین دو کشور شکل نخواهد

گرفت. هدف چین ساختن بنیانی محکم برای تبدیل شدن به تنها هژمونی آینده در اوراسیا است. اگرچه طرفداران چین در روسیه با نگاهی خوش بینانه معتقدند در صورت تحقق ابتکار کمربند-راه و دسترسی چین به بازارها و منابع انرژی و رونق اقتصادی مضاعف برای چین منافع آن شامل کشورهای منطقه خواهد شد، اما ماهیت متفاوت ابتکار جاده ابریشم چین و اتحادیه اقتصادی اوراسیایی و تعدادی از موانع قابل توجه که به آن پرداخته شده روابط دو کشور در اوراسیا را پیچیده و چند جانبه کرده است. به عبارت دیگر چین و روسیه در حال حاضر با اتخاذ نظم مبتنی بر کنسرت به نحوی که ابتکارهای آنها منافع مشترکشان با کشورهای منطقه را در بر بگیرد هر یک هدف سوق دادن آن به نظم مبتنی بر هژمونی را در منطقه اوراسیا دنبال می کنند(صفری و همکاران، ۱۴۰۰: ۹۸).

مسیر جنوب شرقی

این مسیر از جمهوری ترکمنستان آغاز شده و پس از عبور از افغانستان به بنادر پاکستان می رسد. این مسیر نیز به دلیل اختلافات داخلی در افغانستان و نبود زیر ساخت های مناسب و عدم دسترسی افغانستان به آب های آزاد و عبور خط لوله از پاکستان نمی تواند مسیری امن برای ترانزیت نفت و گاز حوضه کاسپین باشد. یکی از این مسیرها خط انتقال گاز ترکمنستان از طریق افغانستان به پاکستان و از پاکستان به هند موسوم به خط لوله تاپی (TAPI) است. خط لوله پیشنهادی ترکمنستان-افغانستان-پاکستان طرح ۱۷۰۰ کیلومتری است که سالانه تا ۳۰ میلیارد متر مکعب گاز طبیعی مصرف کنندگان در پاکستان و احتمالاً هند را تامین می کند. اما نبود امنیت انرژی یکی از دلایل اصلی اجرایی نشدن این پروژه بود، همچنین موانعی چون اختلافات مرزی و ارضی، تروریسم و خشونت گرای و نفوذ قدرتهای منطقه ای نیز در پیشبرد آن موثر هستند (وریج کاظمی، ۱۳۹۹: ۴۰۲) (شکل ۷).

شکل شماره ۷. مسیر جنوب شرقی

منبع: ([https:// researchgate.net.map-9_fig2_341799757](https://researchgate.net.map-9_fig2_341799757))

نتیجه گیری

اگرچه پیش بینی ها حکایت از رشد شدید منابع انرژی نفت و گاز برای کشورهای مصرف کننده دارد، اما این کشورها برای رهایی از هژمون انرژی درصد هستند از انرژی های تجدید پذیر نظیر خورشیدی و بادی که کمترین آلاینده ها را تولید می کنند، استفاده نمایند و در این راستا اقدامات لازم بخصوص در بخش حمل و نقل و مصارف خانگی در حال انجام است. بدین ترتیب وضعیت ویژه ای در خصوص رقابت ها و کشمکش ها در حال شکل گیری است که مشخصاً میان کشورهای مصرف کننده و تولید کننده حتی فضای پیرامونی مسیرهای ترانزیتی به وجود خواهد آمد.

با این حال کماکان رقابت‌ها بر سر کنترل و نظارت بر مراکز استخراج و خطوط ترانزیتی انرژی نفت و گاز عامل مهمی برای هژمون کشورهای دارنده انرژی محسوب می‌شود. در این میان رقابت و کشمکش میان روسیه و کشورهای خارج نزدیک بخصوص کشورهای دارنده ذخایر انرژی نفت و گاز بر سر ظرفیت‌سازی برای سرمایه‌گذاری و کسب حداکثر منافع ملی-تجاری موجب کشمکش‌های ژئوپلیتیکی از جانب کشورهای فرامنطقه‌ای و ایجاد تشکیلات تازه برای ارتقاء زیرساخت‌های اقتصادی-تجاری خواهد شد که بر حمل و نقل و جابجایی کالا و خدمات تأثیرگذار است، چراکه کشورهای خارج نزدیک به بنادر و آبهای آزاد دسترسی ندارند و همین موضوع شکل‌گیری موقعیت‌های جدید برای روسیه را برای برداشتن چنین موانعی هموار می‌کند. رویکرد روسیه در قبال کشورهای خارج نزدیک چیزی جز ایجاد تحولات بنیادین در اقتصاد خود نیست و تلاش برای حل و فصل کردن مشکلات و منازعات محلی-منطقه‌ای در این راستا می‌تواند مشارکت گسترده این کشورها را با خود داشته باشد. البته همانطور که شرح آن رفت در سال‌های پیش رو فرصت‌های اقتصادی رفتارهای منطقه‌ای را شکل می‌دهد، بدین ترتیب کشورهای خارج نزدیک یک گذرگاه ارتباطی برای روسیه محسوب می‌شوند که هم نقش مهمی در اهداف ژئواکونومی روسیه برعهده دارند و هم می‌توانند مانع جدی برای مهار سیاست‌های تجاری و ژئواکونومی-ژئوپلیتیک-ژئواستراتژی روسیه فراهم نمایند و از این نقطه نظر رقابتی روسیه سعی می‌کنند نقش‌های متفاوتی از جهت ملاحظات امنیتی برای کشورهای خارج نزدیک بخصوص کشورهای دارنده انرژی در نظر بگیرند.

به هر حال هم روسیه و هم کشورهای خارج نزدیک در مباحث اقتصادی-تجاری لازم و ملزوم یکدیگر هستند و عضویت در ائتلاف‌های نظیر پیمان شانگهای تا حد زیادی توانسته نگرانی روسیه را از جانب نفوذ خارجی برطرف کند ولی کماکان نمی‌توان نفوذ ایالات متحده آمریکا و متحدانش را در منطقه کتمان کرد و به هر حال این یک خلاء امنیتی را به وجود می‌آورد که می‌تواند اهداف ژئواکونومی روسیه را با چالش مواجه سازد. به طور کلی روسیه اهداف زیر برای تحت کنترل گرفتن کشورهای خارج نزدیک دنبال می‌کند که به شرح زیر می‌باشند:

- ❖ صادرات گسترده حجم تولیدی نفت و گاز روسیه از طریق خاک کشورهای منطقه خارج نزدیک به بازارهای کشورهای آسیای شرق و جنوب شرق به شکل پل زمینی؛
- ❖ تمایل به همکاری بیشتر برای دستیابی به بازار انرژی ترکیه و کشورهای جنوب شرقی اروپا، همچنین تامین امنیت راه‌های آبی دریای مدیترانه در جهت تسهیل آزادی تجارت بدون نظارت و کنترل رقبا؛
- ❖ ایجاد دالان‌های حمل و نقل جهت ارتقاء تجارت بین کشورهای آسیای جنوب و جنوب شرق به اروپا از طریق خاک روسیه و کشورهای خارج نزدیک؛
- ❖ با توجه به اینکه ابزارهای اقتصادی دوام دارند و مانند ابزارهای نظامی حالت مقطعی ندارند، اتخاذ ساز و کارهایی جهت اعتماد متقابل و ظرفیت‌سازی برای تقویت روابط سیاسی-امنیتی که به شکل‌گیری کانون‌های موثر برای مشارکت گسترده اقتصادی می‌انجامد، برای کشورهای خارج نزدیک ضروری می‌باشد، از این رو روسیه تلاش مضاعفی را برای تخصیص سرمایه‌گذاری‌های کلان بلندمدت در این مناطق آغاز خواهد کرد.

تقدیر و تشکر

بنا به اظهار نویسنده مسئول، این مقاله که برگرفته از رساله دکتری می‌باشد، حامی مالی نداشته است.

منابع

- ۱) آدمی، علی؛ فلاح، مریم و مومنی، مجیدرضا (۱۳۹۹) الگوی توسعه جمهوری قزاقستان (۲۰۱۰-۲۰۲۰)، مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره ۱۳، شماره ۲، صص. ۳۷۰-۳۴۵.
- ۲) اشرفی، یکتا و روحانی، مسعود (۱۴۰۰) عوامل موثر در بهینه نمودن دیپلماسی انرژی با رویکرد دفاع اقتصادی، فصلنامه اقتصاد دفاع، دوره ۶، شماره ۲۰، صص. ۱۵۳-۱۲۹.
- ۳) ابراهیمی، مرتضی؛ نواختی مقدم، امین و اصولی، قاسم (۱۳۹۹) عامل های تعیین کننده روابط ایران با منطقه آسیای مرکزی از دیدگاه اقتصاد سیاسی (مطالعه موردی: ترکمنستان و تاجیکستان)، مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره ۱۳، شماره ۲، صص. ۳۴۴-۳۲۵.
- ۴) پیشگاهی فرد، زهرا و رنجبری، کمال (۱۳۹۹) تحلیل ژئوپلیتیک روابط ایران و ترکمنستان با تاکید بر دیپلماسی آب و انتقال انرژی، مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره ۱۳، شماره ۲، صص. ۳۹۱-۴۱۷.
- ۵) حافظ نیا، محمدرضا (۱۳۹۶) اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک، مشهد: انتشارات پاپلی.
- ۶) حبیبی، محسن؛ بخشایشی اردستانی، احمد و شیرزاد، حمیدرضا (۱۳۹۹) موانع منطقه ای بازایی قدرت فدراسیون روسیه از دوره دوم پوتین از سال ۲۰۱۴-۲۰۱۹، فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، دوره ۱۶، شماره ۵۳، صص. ۱۵۷-۱۳۷.
- ۷) خیری، مصطفی و ایزدی، رجب (۱۳۹۶) منافع روسیه در خارج نزدیک با تاکید بر ارمنستان، فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز، دوره ۲۳، شماره ۱۰۰، صص. ۲۴-۱.
- ۸) خسرو، صادق؛ عزتی، عزت الله و سرور، رحیم (۱۳۹۹) تاثیر همکاری های دفاعی ایران و روسیه بر راهبرد ژئوپلیتیک انرژی ایران (با محوریت نفت و گاز)، فصلنامه مطالعات دفاعی راهبردی، دوره ۱۸، شماره ۷۹، صص. ۷۴-۵۳.
- ۹) جعفری، علی اکبر و ملکی، ماری (۱۳۹۹) معادله سیاست خارجی ایران و روسیه در معماری انرژی خزر، فصلنامه علمی سیاست جهانی، دوره ۹، شماره ۱۴، پیاپی ۳۴، صص. ۱۳۴-۱۰۱.
- ۱۰) رضایپور، دانیال و هدایتی شهیدانی، مهدی (۱۳۹۹) دیپلماسی انرژی اتحادیه اروپا در قبال جمهوری آذربایجان؛ اهداف و دستاوردها، فصلنامه علمی رهیافت های سیاسی و بین المللی، دوره ۱۲، شماره ۲، پیاپی ۶۴، صص. ۱۷۸-۱۵۱.
- ۱۱) زمردی انباجی، زهرا و حاجی یوسفی، امیر محمد (۱۴۰۰) ژئوپلیتیک انرژی و مداخله نظامی روسیه در سوریه، فصلنامه ژئوپلیتیک، دوره ۱۷، شماره ۱، صص. ۱۴۴-۱۱۶.
- ۱۲) صباغیان، علی و رسولی، رویا (۱۴۰۰) تحلیل پایداری روابط انرژی روسیه و اتحادیه اروپا پس از بحران اوکراین از دیدگاه نظریه وابستگی متقابل، مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره ۱۴، شماره ۱، صص. ۲۰۱-۱۷۷.
- ۱۳) صفری، فرزانه؛ احمدی، حمید و برزگر، کیهان (۱۴۰۰) بررسی رویکرد چین و روسیه به نظم منطقه ای در اوراسیا، فصلنامه مطالعات بین المللی، دوره ۱۸، شماره ۱، پیاپی ۶۹، صص. ۱۰۲-۸۳.
- ۱۴) عزتی، عزت الله (۱۳۹۷) ژئوپلیتیک در قرن بیست و یکم، تهران: انتشارات سمت.
- ۱۵) عزتی، عزت الله (۱۳۸۷) ژئواستراتژی و قرن بیست و یکم، تهران: انتشارات سمت.
- ۱۶) قربانی، وحید (۱۴۰۰) استراتژی امنیت انرژی معاصر چین در غرب آسیا، فصلنامه روابط خارجی، دوره ۱۳، شماره ۳، صص. ۶۵۸-۶۲۷.
- ۱۷) کریمی پور، داود (۱۳۹۹) دیپلماسی انرژی و راهبرد موازنه منطقه ای روسیه در خاورمیانه، فصلنامه روابط خارجی، دوره ۱۲، شماره ۴، صص. ۶۴۲-۶۱۳.
- ۱۸) کارخیران خوزانی، کامران؛ وثوقی، سعید و ابراهیمی، شهروز (۱۴۰۰) ماهیت روابط متقابل آلمان و فدراسیون روسیه در آسیای مرکزی، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، دوره ۲۷، شماره ۱۱، صص. ۸۴-۶۱.
- ۱۹) کاوه، علی؛ ترابی، قاسم و رضائی، علیرضا (۱۴۰۰) ابتکار جاده ابریشم و امنیت انرژی چین در آسیای مرکزی، فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز، دوره ۲۷، شماره ۱۱۴، صص. ۱۵۸-۱۳۱.
- ۲۰) کولایی، الهه و هادی پور، میثم (۱۳۹۹) تحلیل سیاست خارجی روسیه در قفقاز جنوبی بر پایه ژئوپلیتیک، مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره ۱۳، شماره ۲، صص. ۶۶۴-۶۴۵.
- ۲۱) کولایی، الهه و اله مرادی، آزاده (۱۳۹۰) سیاست انرژی روسیه در آسیای مرکزی، فصلنامه راهبرد، دوره ۲۰، شماره ۶۱، صص. ۵۶-۳۱.

- ۲۲) کردی کلاک، مهدی؛ حیدرپور، ماشالله و جاودانی مقدم، مهدی (۱۴۰۰) بررسی تقابل ناتو و پیمان شانگهای در خلیج فارس، فصلنامه پژوهش های سیاسی و بین المللی، دوره ۱۲، شماره ۴۶، صص. ۳۷۵-۳۹۳.
- ۲۳) کوچک زاده تهمتن، رضا و گودرزی، مهناز (۱۴۰۰) عوامل موثر بر جایگاه جمهوری اسلامی ایران در سیاست خاورمیانه ای روسیه (۲۰۱۱-۲۰۱۷)، فصلنامه علمی مطالعات بین رشته ای دانش راهبردی، دوره ۱۱، شماره ۴۳، صص. ۳۸۴-۳۵۷.
- ۲۴) میراشرفی، سید نوراله؛ کیانی، داود و شرخانی، علی (۱۳۹۷) بررسی تطبیقی سیاست آمریکا و روسیه در قبال امنیت انرژی در قفقاز جنوبی، فصلنامه روابط بین الملل، دوره ۱۱، شماره ۴۳، صص. ۱۶۵-۱۲۹.
- ۲۵) مجتهدزاده، پیروز (۱۳۷۹) ایده های ژئوپلیتیک و واقعیت های ایرانی، تهران: انتشارات سمت.
- ۲۶) مجیدی، محمدرضا و حسینی، سید محمود (۱۴۰۰) راهبرد ترکیبی؛ دستور گازی اتحادیه اروپا در قبال روسیه، فصلنامه روابط خارجی، دوره ۱۳، شماره ۲، صص. ۲۶۷-۲۳۳.
- ۲۷) ولی زاده، اکبر و شریف کاظمی، کاظم (۱۴۰۰) سیاست خارجی و امنیتی مشترک اتحادیه اروپا در قبال روسیه، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، دوره ۲۷، شماره ۱۱۳، صص. ۱۶۴-۱۳۱.
- ۲۸) ولی زاده، اکبر و صادقی، مهدی (۱۴۰۰) کنوانسیون رژیم دریای خزر و جایگاه ایران در ژئوپلیتیک انرژی قفقاز جنوبی، مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره ۱۴، شماره ۱، صص. ۱۷۶-۱۵۳.
- ۲۹) وریج کاظمی، مریم (۱۳۹۹) امکان سنجی بحران ژئواکونومیک در افغانستان و تاثیر آن بر فضای پیرامون، فصلنامه جغرافیا و روابط انسانی، دوره ۴، شماره ۲، پیاپی ۱۴، صص. ۴۱۴-۳۹۹.
- 30) Adami, A., Falah, M. & Momeni, M.R. (2021) Kazakhstan's Development Pattern (2010-2020) ,Central Eurasia Studies, Vol.13, No.9, pp. 345-370. [Persian].
- 31) Ashrafi, Y. & Ruhani, M. (2022) Factors influencing an optimal of energy diplomacy in line with economic defense ,Quarterly Defense Economics, Vol.6, No.20, pp.129-153. [Persian].
- 32) Baev, P. K. (2020) Russia Strives for an Oil and Gas Resurgence, Publication: Eurasia Daily Monitor Vol. 17, No. 173, pp.1-26, <https://jamestown.org/program/russia-strives-for-an-oil-and-gas-resurgence>
- 33) Dadparvar, Sh. & Azizi, S. (2022) Geo-Economics of the Republic of Azerbaijan and Its Economic Security, Open Journal of Political Science, Vol.12, No.1, pp. 14-27, <https://doi.org/10.4236/ojps.2022.121002>
- 34) Dong, Y. (2020) Geo-Economics behind BRI, Academic Journal of Business & Management, ISSN 2616-5902 Vol. 2, No. 6, pp. 21-27, <https://doi.org/10.25236/AJBM.2020.020604>
- 35) Ebrahimi, M., Navakhti moghada, A. & Osoli, G.H. (2021) The Determinative Factors of Iran's Relation with the Central Asian Republic from Political Economy Perspective (Case Study: Turkmenistan and Tajikistan), Central Eurasia Studies, Vol.13, No. 2, pp.325-344. [Persian].
- 36) Ezati, E.A. (2019) 21st Century Geopolitics ,Tehran, SAMT (organization).
- 37) Ezati, E.A. (2009) Geostrategy and 21st Century, Tehran, SAMT (organization).
- 38) Ghorbani, V. (2022) China's contemporary Energy Security Strategy in West Asia , Foreign Relations Quarterly, Vol.13, No.3, pp.627-658. [Persian].
- 39) Hafez Nia, M. R. (2018) Principles and Concepts of Geopolitics ,Mashhad: papoli publisher. [Persian].
- 40) Habibi, M. Bakhshayeshi Ardestani, A. & Shirza, H.R. (2021). Regional obstacles to regaining power in the Russian Federation during Putin's second term, from 2014 to 2019 ,political Science Quarterly, Vol.16, No.53, pp. 157-137. [Persian].
- 41) Jafari, A.A, Maleki, M. (2021). The Iranian and Russian Foreign Policy Equation in the Caspian Energy Puzzle , World politics A Quarterly Journal, Vol.9, No.14, Serial Number 34, pp.101-134. [Persian].
- 42) Jaeger, Bruna. (2020). Geoeconomics in the light of International Political Economy: a theoretical discussion, Brazilian Journal of Political Economy, Vol. 40, No. 1, pp. 22-36, <https://doi.org/10.1590/0101-31572020-2982>
- 43) Kheiri, M & Izadi, R. (2018). Russia's Interests in Near Abroad Case study: Armen, Central Asia the Caucasus Studies, Vol.23, No.100, pp.1-24. [Persian].

- 44) Khosro,S., Ezati, E.A. & Sarvar, R. (2021) The Impact of Iran-Russia Defense Cooperation on Iran's Geopolitical Strategy, (Centered on oil and gas) Scientific Quarterly Journal of Defense Strategy, Vol.18, No. 79, pp.53-74. [Persian].
- 45) Karimi poor, D. (2021) Energy diplomacy and Russian Regional Balance Strategy in the Middle East , Foreign Relations Quarterly, Vol.12, No.4, pp.613-642. [Persian].
- 46) Karkhizan Khozani, K. , Vosoghi,S. & Ebrahimi, SH. (2022) The Nature of Relations between Germany and the Russian Federation in Central Asia , Central Asia the Caucasus Studies,Vol.27, No.11, pp.61-84. [Persian].
- 47) Kaveh,A. ,Torabi,A. ,Rezaei, A. R. (2022) China Silk Road Initiative and Hegemony in Central Asia , Central Asia the Caucasus Studies, Vol.27, No.114, pp.131-158. [Persian]
- 48) Kolaii,E. ,Hadi poor,M. (2021) Analysis of Russian Foreign Policy in the South Caucasus based on Gene-geopolitics ,Central Eurasia Studies, Vol.13, No.2, pp. 664-645. [Persian].
- 49) Kolaii,E. ,Moradi Alh,A. (2012) Russia'S Energy Policy In Central Asia ,The Scientific Journal of Strategy, Vol.20, No.61, pp.31-56. [Persian].
- 50) Kordi Kalak, M., Heidar poor, M., & Javdani moghadam, M. (2022) Investigating the NATO-Shanghai Conflict in the Persian Gulf , Journal of political and International Researches,Vol.12, No.46, pp.375-393. [Persian].
- 51) Kochak zadeh tahemtan,R, & Godarzi,Mahnaz. (2022) Factors Affecting the Position of the Islamic Republic of Iran in the Middle East Policies of Russia (2011-2017),Quarterly Journal of Interdisciplinary Studies on Strategic Knowledge, Vol.11, No.43,pp.357-384. [Persian].
- 52) Kim, D. J. (2021) Making Geoeconomics an IR Research Program, International Studies Perspectives, Vol. 22, No. 3, pp. 321–339, <https://doi.org/10.1093/isp/ekaa018>
- 53) Li, M. (2020). The Belt and Road initiative Geo-economics and indo-pacific security competition, International Affairs, Vol. 96, No. 1, pp. 169–187. <https://doi.org/10.1093/ia/iiz240>
- 54) Mir Ashrafi, S.N.A, Kiani, D. & Sherkhani, A. (2019). Comparative Study on America and Policies Relating to Energy Security in Southern Caucasia ,Research Letter of international Relarion,Vol.11, No.43, pp. 129-165. [Persian].
- 55) Mojtaheh Zadeh, M. (2001) Geopolitical Ideas and Iranian Realities ,Tehran, samt publisher.
- 56) Majidi, M.R. & Hoseini, S.M. (2022) Hybrid strategy; EU gas agenda for Russia , Foreign Relations Quarterly, Vol.13, No.2,pp.233-267. [Persian].
- 57) Ofori, Felix N.K, Sarpong, D. (2020) Business geo-politics, geo-economics and the fourth Industrial Revolution: An interview with Maxim Shashenkov (Arterial Capital Management), South African Journal of Business Managemen,pp1-6,South African Journal of Business Management, Vol. 51, No. 1 , <https://doi.org/10.4102/sajbm.v51i1.1667>
- 58) Pishgahi Fard,Z. & Ranjbar,K. (2021) Geopolitical Analysis of Iran-Turkmenistan Relations with Emphasis on Water Diplomacy and Energy Transfer , Central Eurasia Studies, Vol.13, No.2, pp.391-417. [Persian].
- 59) Rezapur,D. ,Hedayati Shahidani,M. (2021). EU Energy Diplomacy towards the Republic of Azerbaijan: Reasons and Consequences , political and international Approaches ,Vol.12, No. 2, Serial Number 64, pp.151-178. [Persian].
- 60) Rodrigues, Bernardo Salgado. (2021) China's Hybrid Geoeconomics in South America, Chinese Journal of International Review, Vol. 02, No. 02, 2050007, pp.1-27, <https://doi.org/10.1142/S2630531320500079>
- 61) Soldatkin, V. (2019) Russian oil output down in February, misses global deal target', available at <https://www.reuters.com/article/us-oil-opecc-russia/russian-oil-output-down-in-february-misses-glob-al-deal-target>
- 62) Safari,F. ,Ahmadi,H. & Barzegar, K. (2022) A Study of the Sino-Russian Approach to Regional Order in Eurasia ,Internationa studies Journal, Vol.18, No.1, Serial Number69, pp.83-102.[Persian].

- 63) Sabaghyan,A. & Rasuli,R. (2022) Stability Analysis of Russia-EU Energy Relations after the Ukraine Crisis from Perspective of the Interdependence Theory ,Central Eurasia Studies, Vol.14, No.1, pp.177-201. [Persian].
- 64) Sekaric, N. (2020) China's 21st century Geopolitics and Geo-economics:An Evidence from the western Balkans, Vol. 72, No. 2, pp. 356-376, <https://doi.org/10.2298/MEDJP2002356S>
- 65) Wang , S ,Xiao X, Axing Z& Yuejing G. (2017) The Key Driving Forces for Geo-Economic Relationships between China and ASEAN, Countries, 9(12), 23639(12), 2363; <https://doi.org/10.3390/su9122363>
- 66) Vali Zadeh,A. & Sadeghi,M. (2022) The Convention on the Legal Regime of the Caspian Sea and Iran's Position in the South Caucasus Energy Geopolitics , Central Eurasia Studies,Vol.14, No.1,pp.153-176. [Persian].
- 67) Verij Kazemi, M. (2021) Feasibility study of Geo-economic crisis in Afghanistan and its impact on the surrounding environment ,Geography And Human Relationships, Vol.4, No.2, Serial Number14,pp.399-414. [Persian].
- 68) Vali Zadeh, A. & Sharif Kazemi, K. (2022) The European Union's Joint Security and Foreign Policy towards Russia , Central Asia the Caucasus Studies,Vol.27, No.113,pp.131-164. [Persian].
- 69) Zomorodi Anbaji,Z. & Haji Yusefi,A.M. (2022) Geopolitics of Energy and Russian Military Involvement in Syria ,International Quarterly Geopolitics, Vol.17, No.1, pp.116-144. [Persian].
- 70) <http://energycharter.org/filmeadmin/Documentsmedia/kyrgyzstanEn2018//energycharter> (2018) In-Depth Review of the Energy Efficiency Policy of the Kyrgyz Republic, pp.1-188.
- 71) <https://iea.blob.core.windows.net//KazakhstanEnergyProfile.pdf>// Iea(2021) Kazakhstan Energy Profile, pp. 1-44.
- 72) <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/Central-Asian-Gas-NG-155.pdf>// Oxford energy(2019) Central Asian Gas: prospects for the 2020s.
- 73) <https://central.asianews.com/en/features/2018/08/10/feature-01/> Mirsaidov, Negmatullo (2018) Gazprom dashes Tajikistan's hopes for resource wealth, pp. 1-6.
- 74) https://researchgate.net/figure/Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India-TAPI-pipeline-project-proposed-map-9_fig2_341799757
- 75) <https://dailybrief.oxan.com/Analysis/DB141950/Turkmenistan-EU-Pipeline-deal-hinges>
- 76) [https:// ifri.org/sites/default/files/atoms/files/noteenergielvasanczki.pdf](https://ifri.org/sites/default/files/atoms/files/noteenergielvasanczki.pdf)
- 77) https://en.wikipedia.org/wiki/Pipelines_in_Azerbaijan
- 78) [http:// gazpromexport.ru/en/partners/kazakhstan](http://gazpromexport.ru/en/partners/kazakhstan)
- 79) <http://en.trend.az . capital/energy/2189867.html>.
- 80) <https://gisreportsonline.com/energy/tag.html>
- 81) https://tr.pinterest.com/eryigit_fatih/oil/